

หลักอนัตตานิทัศน์พระพุทธศาสนา

จากการวิจัยในบทที่ 2 ทำให้ได้ทราบถึงลักษณะ ของอัตตาและอนัตตานิทัศน์ของพุทธปรัชญา โดยละเอียดพอสมควร สิ่งที่เรียกว่าอัตตาก็คือ การรวมตัวกันของธาตุต่าง ๆ ในขั้นสมมติ มีการเรียกเป็นตัวตนขึ้นมา เป็นที่ตั้งที่ยึดเกาะของอุปาทาน คนส่วนใหญ่เข้าใจผิดและหลงยึดในอัตตานิทัศน์นี้ และทำสิ่งต่าง ๆ เพื่อตอบสนองความต้องการ ความอยากของอัตตา จนกลายเป็นความเห็นแก่ตัว หลอกตัวเองว่าตัวตนนี้แหละคือสิ่งเที่ยงแท้ เป็นการสร้างภาพมายา เพื่อปิดกั้น ความเป็นจริงของโลกเอาไว้ ไม่สามารถมองได้ว่า โดยแท้จริงแล้วสิ่งต่าง ๆ มีลักษณะเปลี่ยนแปลงไม่คงที่ เต็มไปด้วยความทุกข์ และหาความเป็นตัวเป็นตนที่แท้จริงอะไรไม่ได้ สรรพสิ่งต้องตกอยู่ภายใต้ลักษณะธรรมชาติที่เรียกว่าเป็นกฎธรรมชาติ หรือ ไตรลักษณ์ เกิดขึ้นและเป็นไปตามเหตุปัจจัย ที่อาศัยกันเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง ไม่มีสิ่งใดเกิดขึ้น และเป็นไปตามเหตุปัจจัย ที่อาศัยกันเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง ไม่มีสิ่งใดเกิดขึ้นโดยปราศจากเหตุ นี่คือกฎอิทัปปัจจยตา หรือปฏิจสงนูปบาท เป็นหลักคำสอนที่ปฏิเสธการมีตัวตนในคำสอนของพุทธปรัชญา ลำดับต่อไปจะศึกษาลักษณะอัตตาและอนัตตา ในทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ ว่าท่านมีแนวคิดอย่างไร เหมือนหรือแตกต่างกับทัศนะของพุทธปรัชญาอย่างไร

หลักธรรมสำคัญ

ขั้น 5

ตามหลักพุทธศาสนานั้น เป็นการพยายามมุ่งแสวงหาหนทางในการดับความทุกข์หรือสิ่งที่ผูกพันมนุษย์ให้ติดอยู่กับความทุกข์ อันได้แก่อุปาทาน เพื่อพบกับความสุขที่แท้จริงคือการบรรลุนิพพาน แต่สิ่งที่จะต้องเข้าใจและมีความสำคัญ เกี่ยวข้องกับเรื่องของความทุกข์ที่จะต้องพิจารณาเป็นอันดับแรกต่อไปนี้ ว่าอะไรที่เป็นที่ตั้งที่ยึดถือที่เกาะเกี่ยวของจิต ด้วยอำนาจของอุปาทานนั้น จนเป็นความทุกข์ พุทธทาสภิกขุชี้ว่า คือโลกนั่นเอง และโลกนี้แบ่งออกเป็น 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายวัตถุ เรียกว่ารูปธรรมอย่างหนึ่ง ฝ่ายที่ไม่ใช่วัตถุ ได้แก่ฝ่ายที่เป็นจิตใจ เรียกว่านามธรรม อีกอย่างหนึ่ง

ฝ่ายที่เป็นรูปธรรม ได้แก่ วัตถุต่างๆ ซึ่งประกอบกันขึ้นจากธาตุ 4 วัตถุทุกชนิดรวมทั้งร่างกายของคนเราด้วย ที่แตกต่างกันเพราะส่วนประกอบแต่ละส่วนมากน้อยไม่เท่ากัน จึงมีสิ่งแตกต่างหลากหลาย

ส่วนฝ่ายที่เป็นนามธรรม หรือส่วนที่เป็นจิตใจ ประกอบด้วย 4 ส่วน คือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ในคน ๆ หนึ่งประกอบด้วย 5 ส่วน ส่วนที่เป็นร่างกาย เป็นวัตถุ เรียกว่า รูป หรือ รูปขันธ์ ส่วนที่เป็นจิตใจอีก 4 ส่วน นั้นอาจจำแนกออกไปได้ คือ

ส่วนที่ 1 เรียกว่า เวทนา หมายถึง ความรู้สึกที่เป็น ความสุขหรือความทุกข์ หรือ ความรู้สึกที่ยังไม่อาจเรียกว่าสุขหรือทุกข์ ความรู้สึกที่คนเราจะรู้สึกกันได้โดยทั่วๆ ไป ที่จะทำให้เป็นผล หรือที่เป็นเหตุให้เกิดผลต่างๆ ขึ้นนั้น มี 3 ประการนี้เท่านั้น คือ

- สุขหรือพอใจ
- ทุกข์หรือไม่พอใจ
- และอยู่ในลักษณะที่ไม่อาจเรียกได้ว่า สุขหรือทุกข์ คือเป็นเรื่องที่ยังเฉยๆ

อยู่ แต่ก็เป็นการรู้สึกเหมือนกัน

ความรู้สึกทั้งหมดนี้ ข้อมมีประจำอยู่ในคนเราเป็นปกติ วันหนึ่งๆ ข้อมเต็มไปด้วยความรู้สึก สุขหรือทุกข์ หรือไม่สุขไม่ทุกข์ ทุกคนมีเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นประจำ เช่น เรานั่งนานๆ เกิดเมื่อย ที่เรียกว่าเป็นทุกข์เวทนา สุขเวทนาเช่นเราได้รู้สึกพอใจ เพราะได้เห็นได้ยินบางสิ่งบางอย่างหรือความรู้สึกเฉยๆ นั้น เกิดขึ้นในขณะที่รู้หรือสัมผัสถึงบางสิ่ง แต่ยังคงสงสัยว่าเป็นอะไร แล้วก็ตัดสินใจไม่ถูกว่าจะชอบหรือเกลียด พอใจหรือไม่พอใจ เรียกความรู้สึกแบบนี้ว่า อทุกขม สุขเวทนา เป็นเวทนาที่ยังไม่กล่าวว่าเป็นสุขหรือเป็นทุกข์ชัดเจนไป ความรู้สึกที่เกิดขึ้นเป็นประจำในจิตใจของคนเราเป็นความรู้สึกของใจที่มีประจำใจอยู่ พระพุทธองค์ถือว่าเป็นส่วนๆ หนึ่ง ที่ประกอบกันเป็นคนเราด้วยกัน และเรียกส่วนนี้ว่าเวทนา หรือเวทนาขันธ์

ส่วนที่ 2 ถัดไป เรียกว่า สัญญา ตามตัวหนังสือแปลว่า รู้พร้อมเป็นความรู้สึกเหมือนกัน แต่ไม่เหมือนกับความรู้สึกข้างต้น ท่านพุทธทาสภิกขุกล่าวว่า “สัญญานี้ เป็นความรู้สึกตัวอยู่เหมือนอย่างว่าเรากำลังรู้สึกตัวอยู่ คือไม่หลับ ไม่สลบ ไม่ตาย หรือเรียกว่า มีสมปฤติ มีสติสมปฤติ” (พุทธทาสภิกขุ, 2533 : 106) เราสามารถกำหนดสิ่งต่างๆ ได้ว่าอะไรเป็นอะไร ท่านพุทธทาสให้ถือเอาตามตัวหนังสือ ตามที่กล่าวมาแล้ว แต่โดยมากคนทั่วๆ ไป มักจะอธิบายว่าเป็นความจำหรือความจำได้หมายรู้ เพราะว่าถ้าเรายังจำได้หมายรู้ อยู่ ก็คือเรายังไม่เมา ไม่สลบ ไม่ตาย เมื่อเกิดอะไรมากระทบทางประสาทสัมผัส ก็รู้สึกจำได้ ว่าเป็นอะไร เช่น รู้ ว่าดำ ว่าขาว ล้นยาว สูงต่ำ คนหรือสัตว์ นั้นแหละเป็นความรู้สึกของสมปฤติหรือสัญญา

ส่วนที่ 3 เรียกว่า สังขาร ซึ่งสังขารนี้มีหลายความหมายแต่ในที่นี้สังขารที่เป็นส่วนประกอบส่วนหนึ่งของพวกนามธรรมนี้ ได้แก่ ตัวความคิด เป็นกิริยาอาการของมัน คำว่าสังขารตามตัวหนังสือแปลว่า ประจุ ความรู้สึกที่เป็นความคิดพลุ่งขึ้นมาจากการปรุงขึ้นภายในไม่ว่าจะเป็นคิดตีคิดเลว คิดชั่วร้าย คิดในทางไหนก็ตาม เหล่านี้จัดเป็นความคิดทั้งนั้น

และส่วนที่ 4 ซึ่งเป็นส่วนสุดท้ายของฝ่ายนามธรรม เรียกว่าวิญญาณ หมายถึง ตัวจิตที่ทำหน้าที่รู้สึก ที่ตา ที่หู ที่จมูก ที่ลิ้น ที่กาย และที่ใจ เมื่อมีอะไรมากระทบทางตา ก็รับอารมณ์ทางตา จนรู้สึกว่ามันเป็นรูปร่างรูปนี้ เมื่อมีอะไรมากระทบทางหู ก็จะมีรู้สึกว่ามันเป็นเสียงนั้นเสียงนี้ ถ้ากระทบทางจมูกก็รู้สึกว่าเป็นกลิ่นขึ้นมา เป็นต้น

เราก็ได้ทราบกันถึงส่วนประกอบที่เป็นโลกและมนุษย์แล้วว่าประกอบด้วย 5 ส่วน ทั้งส่วนที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ซึ่งโลกและมนุษย์นี้เป็นสิ่งสำคัญที่เราจะต้องทำความเข้าใจ อย่าเห็นเป็นคำสอนที่มีไว้สำหรับพระ หรือคนเฒ่าคนแก่ เพราะเมื่อได้ศึกษาสิ่งเหล่านี้ให้เห็นชัดเจนว่าอะไรเป็นอะไรแล้ว เราก็จะเข้าใจถึงความทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ และวิธีที่จะดับทุกข์เสียได้

ไตรลักษณ์

สิ่งทั้งหลายทั้งปวงประกอบอยู่ด้วยลักษณะอันเรียกว่า ไตรลักษณ์หรือลักษณะ 3 ประการ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

อนิจจัง แปลว่า ไม่เที่ยง มีความหมายว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวง ประเภทที่เป็นสังขาร คือมีเหตุปัจจัยปรุงแต่งนั้น มีลักษณะเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ไม่มีความคงที่ตายตัว

ทุกขัง แปลว่า เป็นทุกข์ มีความหมายว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวง ประเภทสังขาร มีลักษณะที่เป็นทุกข์มองดูแล้ว น่าสังเวชใจ ทำให้เกิดความทุกข์ใจแก่ผู้มีความเห็นอย่างแจ่มแจ้งในสิ่งนั้น ๆ

อนัตตา แปลว่า ไม่ใช่ตัวตน มีความหมายว่าทุกสิ่งทุกอย่างทั้งประเภทที่เป็นสังขารและมีสังขาร ไม่มีความหมายแห่งความเป็นตัวตน ไม่มีความหมายหรือลักษณะอันใดที่จะทำให้เราถือเป็นหลักได้ว่า นั่นเป็นตัวเป็นตน ถ้าเราเห็นอย่างแจ่มแจ้งชัดเจนถูกต้องแล้ว ความรู้สึกที่ว่าไม่มีตัวไม่มีตน จะเกิดขึ้นมาเองในสิ่งทั้งปวง แต่ที่เราไปหลงเห็น หรือหลงสำคัญว่าเป็นตัวเป็นตนนั้น เพราะความไม่รู้ไม่เห็นอย่างถูกต้องตามที่ เป็นจริงว่าจะไรเป็นอะไรนั่นเอง

ปฏิจจนุปบาทในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ

ปฏิจจนุปบาทของท่านพุทธทาสภิกขุ คือ การแสดงให้เห็นว่าทุกข์เกิดขึ้นมาได้อย่างไรและจะดับลงอย่างไร และการที่ทุกข์เกิดขึ้นและดับไปนั้น มีลักษณะเป็นธรรมชาติที่อาศัยกันของอาการ 11 อย่าง ได้แก่

1. อวิชชา คือ ความไม่รู้ในทุกข์ ความไม่รู้ในเหตุให้เกิดทุกข์ ความไม่รู้ในการดับแห่งทุกข์ ความไม่รู้ในทางให้ถึงความดับแห่งทุกข์ อวิชชาในสิ่งเหล่านี้เองเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร

2. สังขาร คือ กายสังขารคือสิ่งที่จะปรุงแต่งให้เกิดหน้าที่ทางกาย วจีสังขารคือสิ่งที่จะปรุงแต่งให้เกิดหน้าที่ทางวาจา จิตตสังขารได้แก่สิ่งที่จะปรุงแต่งให้เกิดหน้าที่ทางจิต สังขารก่อให้เกิดวิญญาณ

3. วิญญาณ คือ การรับรู้ต่ออารมณ์ต่าง ๆ ได้แก่วิญญาณ ๖ คือ จักขุวิญญาณ (ได้เห็น) โสตวิญญาณ (ได้ยิน) ฆานวิญญาณ (ได้กลิ่น) ชิวหาวิญญาณ (รู้รส) กายวิญญาณ (รู้สัมผัส) มโนวิญญาณ (รู้ต่ออารมณ์ที่มีในใจ) วิญญาณทำให้เกิดนามรูป

4. นามรูป คือ ความมีอยู่ของรูปธรรมในการรับรู้ของบุคคลกล่าวคือเป็นภาวะที่ร่างกายและจิตใจทุกส่วนอยู่ในสภาพสอดคล้องและปฏิบัติหน้าที่เพื่อตอบสนองในแนวทางของวิญญาณที่เกิดนาม ได้แก่ เวทนา สัญญา เจตนา ผัสสะ มนสิการ (ใสใจ) ส่วนรูปได้แก่ มหาภูตรูป 4 คือ รูปที่เป็นเนื้อหนังมังสา อันประกอบไปด้วย ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ และอุปาทายรูป อันเป็นภาวะที่อาศัยมหาภูตรูป 4 นั้น เช่น ภาวะสวย ภาวะไม่สวย ภาวะชาย ภาวะหญิง เป็นต้น นามรูปก่อให้เกิดสหยตนะ

5. สหยตนะ คือ ภาวะที่อายตนะที่เกี่ยวข้องปฏิบัติหน้าที่โดยสอดคล้องกับสถานการณ์นั้นๆ ได้แก่ อายตนะ ๖ คือ จักขุอายตนะ (ตา) โสตอายตนะ (หู) ฆานายตนะ (จมูก) ชิวหายตนะ (ลิ้น) กายายตนะ (กาย) มนายตนะ (ใจ) และสหยตนะนี้เองก่อให้เกิดผัสสะ

6. ผัสสะ คือ การเชื่อมต่อความรู้กับโลกภายนอกมี ๖ อย่าง คือ กายสัมผัส (การกระทบกันทางกาย) จักขุสัมผัส (การกระทบกันทางตา) โสตสัมผัส (การกระทบกันทางหู) ฆานสัมผัส (การกระทบกันทางลิ้น) มโนสัมผัส (การกระทบกันทางใจ) ผัสสะเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา

7. เวทนา คือ ความรู้สึก สุข ทุกข์ หรือเฉยๆ มี ๖ อย่างคือ เวทนาทางจักขุสัมผัส เวทนาเกิดจากโสตสัมผัส เวทนาเกิดจากฆานสัมผัส เวทนาเกิดจากชิวหาสัมผัส เวทนาเกิดจากกายสัมผัส เวทนาเกิดจากมโนสัมผัส โดยเอาตา หู จมูก ลิ้น และกายเป็นหลัก เวทนานี้ก่อให้เกิดตัณหา

8. ตัณหา คือ ความอยาก มี ๖ อย่าง คือ รูปตัณหา (อยากในรูป) สัทตตัณหา (อยากในเสียง) คันธตัณหา (อยากในกลิ่น) รสตัณหา (ความอยากในรส) โภกภูัพพตัณหา (ความอยากสัมผัสผิวหนัง) รัมมตัณหา (อยากในธรรมารมณ์) ตัณหาเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน

9. อุปาทาน คือ ความยึดมั่นถือมั่น มี 4 อย่าง คือ กามอุปาทาน ทิฏฐูปาทาน สิลัพพอุปาทาน อัตตวาอุปาทานดังที่ได้เคยกล่าวแล้ว อุปาทานเป็นปัจจัยให้เกิดภพ

10. ภพ คือ กระบวนพฤติกรรมทั้งหมดที่แสดงออกเพื่อสนองตัณหาอุปาทานรวมทั้งภาวะชีวิตที่ปรากฏเป็นอย่างหนึ่งเรียกว่า อุปัตติภพ เมื่อเกิดมีภพที่จะเข้าอยู่ครอบครองเฉพาะตนแล้วก็ปรากฏตัวตนเป็นความรู้สึกตระหนักรู้อันชัดเจนที่เข้าอยู่หรือรับเอาภาวะชีวิตเช่นนั้นไว้ ภพมี 3 อย่าง คือ กามภพ รูปภพ อรูปภพ ภพเป็นปัจจัยให้เกิดชาติ

11. ชาติ คือ การเกิดขึ้น เกิดความตระหนักในตัวตน หรือที่เรียกว่า “เรา” เกิดขึ้น จึงมี
อาการถือว่าเป็นเจ้าของภพ เป็นผู้แสวงผล เป็นผู้กระทำ เป็นผู้ได้ ผู้เสีย เป็นต้น ชรามณะ การดับลง
ของภพในขณะที่จิตเดียวหรือขณะจิตนั้นๆ

สำหรับท่านพุทธทาสภิกขุ ปฏิจจนูปบาทเกิดติดต่อกันไปทั้ง 11 อาการภายในอริยโงเดี่ยว
ขณะที่คนเรามีเรื่องที่เป็นกิเลสเกิดขึ้นในใจครั้งหนึ่ง เพราะฉะนั้นจึงไม่ต้องกินเวลาถึงสามชาติ ปฏิจจน
ูปบาทเกิดขึ้นเต็มรอบๆ หนึ่งใช้เวลาชั่ววาระพริบตาเดียว

ถ้าดูในวงจรปฏิจจนูปบาท คือ ชาติ ชรา มณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาส
เหตุที่ก่อให้เกิดทุกข์คือ อวิชชาจนถึงภพ แต่เหตุที่จัดว่าเป็นสาเหตุตัวเด่นที่สุดคือ อวิชชา ตัณหา
อุปาทานหรือจะกล่าวเพียงอย่างเดียวก็คือ อวิชชา เพราะตัณหาและอุปาทานก็รวมอยู่ในคำว่าอวิชชา

อวิชชา ความไม่รู้ตามความเป็นจริง เช่นไม่รู้ตามหลักไตรลักษณ์ ทำให้มนุษย์สร้างภาพมายา
ขึ้นมาหลอกตัวเอง ปิดบังโลกแห่งความจริงเอาไว้ ปลอบความคิดปรุงแต่งไปตามอำนาจความอยาก
ของตน แล้วยึดถือในสิ่งที่ถูกใจพอใจว่าเป็นตัวกู ของกู แต่เมื่อใดที่สิ่งที่ปรุงแต่งขึ้นมาไม่เป็นไปตาม
ใจปรารถนาของตน เมื่อนั้นความทุกข์จึงเกิดขึ้น

จากหลักปฏิจจนูปบาทนี้ จะสังเกตเห็นว่า ความมีอยู่ของสังขารไม่ได้มีอยู่โดยลำพัง ความมี
อยู่หรือ ความไม่มีอยู่ ความเกิดหรือความดับของมันขึ้นอยู่กับอวิชชา คือความไม่รู้ตามความเป็นจริง
เมื่อความไม่รู้เกิดขึ้นสังขารก็เกิด ความไม่รู้ดับ สังขารก็ดับ เราอาจจะไม่จำเป็นต้องรู้ว่าสังขารในที่นี้คือ
อะไรบ้าง แต่เราก็สามารถยืนยันได้ว่า สังขารในที่นี้อยู่ในขอบเขตของสังขตธรรม เพราะสังขารใน
ปฏิจจนูปบาทยังปรากฏความเกิดและความดับเป็นต้นอยู่ (วิสิทฺธ วิลยวงศ์, 2533 : 10)

ทุกครั้งที่ไม่มีกิเลสก็จะมีไม่มีการปรุงแต่ง และในทางตรงกันข้าม ทุกครั้งที่มีการปรุงแต่งก็จะมี
กิเลสเป็นตัวหนุนหลังอยู่รำไป วิชชากับความไม่มีทุกข์ เมื่อคนเรามีวิชาคือมีความรู้ตามสภาวะของสิ่ง
นั้นๆ ที่ตนได้ประสบหรือสัมผัส ข่อมไม่ปรุงแต่งหรือให้ค่าให้ความสำคัญ หรือให้ความหมายแก่สิ่งนั้น
เกินกว่าความเป็นจริง เมื่อไม่ปรุงแต่งอะไรขึ้นมาก็ไม่มีอะไรที่จะต้องเป็นทุกข์ เพราะความทุกข์เป็น
เรื่องของสิ่งที่ถูกปรุงแต่ง เมื่อไม่มีการปรุงแต่งก็ไม่มีความทุกข์ การไม่ปรุงแต่งกับความไม่มีทุกข์นั้นจึง
ปรากฏในเวลาเดียวกัน เพราะการปรุงแต่งเป็นสาเหตุแห่งทุกข์ เมื่อดับสาเหตุ ก็เท่ากับดับผลด้วย เมื่อ
อวิชชาดับ ทุกสิ่งที่เป็นผลของอวิชชาก็ข่อมดับไปด้วย และในความดับนั้นไม่มีสิ่งใดเป็นปัจจัยซึ่งกัน
และกันอีกต่อไปทุกสิ่งดับหมด เช่น ความเสียใจเป็นเหตุปัจจัยให้ร้องไห้ ในทางตรงกันข้ามการที่ไม่
เสียใจและไม่ร้องไห้นั้นไม่มีอะไรเป็นเหตุปัจจัยกัน แต่เป็นเหตุการณ์ที่ปรากฏในเวลาเดียวกัน

หลักปฏิจจนูปบาท แสดงให้เห็นอาการที่สิ่งทั้งหลายสัมพันธ์เนื่องอาศัยเป็นเหตุปัจจัยต่อกัน
เป็นรูปกระแส สิ่งทั้งหลายไม่มีความคงอยู่อย่างเดิมแม้ขณะเดียว สิ่งทั้งหลายไม่มีอยู่โดยตัวของมันเอง
คือ ไม่มีตัวตนที่แท้จริงของมัน สิ่งทั้งหลายไม่มีมูลการณ์ หรือต้นกำเนิดเดิมสุด

สิ่งทั้งหลายจะหาตัวตนที่แท้จริงก็หาไม่ ตัวคนที่คนทั่วไปเข้าใจและยึดถือก็คือขั้น 5 ซึ่ง เป็นกระบวนการที่ดำเนินไปตามกฎแห่งปฏิจสมุปบาทหรือกฎอิทัปปัจจยตา มีอยู่ในรูปของกระแส แห่งปัจจัยต่างๆ ที่สัมพันธ์เนื่องอาศัยสืบต่อกัน ไม่มีส่วนใดในกระแสที่อยู่นิ่ง มีแต่การเกิดขึ้นแล้ว สลายตัวไป พร้อมกับที่เป็นปัจจัยให้มีหลักการเกิดขึ้นแล้วสลายตัวต่อๆ ไปอีก ส่วนต่างๆ สัมพันธ์ กันเนื่องอาศัยกัน เป็นปัจจัยแก่กัน จึงทำให้กระแสหรือกระบวนการนี้ดำเนินไปอย่างมีเหตุผลและกลม เป็นรูปเป็นร่างต่อเนื่องกัน

ในภาวะเช่นนี้ ขั้น 5 หรือชีวิตจึงเป็นไปตามกฎแห่งไตรลักษณ์ เกิดดับเสื่อมสลายอยู่ตลอดเวลา ไม่มีตัวตนที่แท้จริงและไม่อาจยึดถือเอาเป็นตัวตน จะเข้ายึดครองเป็นเจ้าของ บังคับให้เป็นไป ตามความปรารถนาของตนไม่ได้ พร้อมทั้งจะก่อให้เกิดความทุกข์ได้เสมอ หากเข้าไปเกี่ยวข้องกับด้วย ความไม่รู้และยึดมั่น

การเสนอหลักปฏิจสมุปบาทเป็นการยืนยันว่าไม่มีตัวตนอย่างแน่นอนเพราะเป็นเพียงลักษณะ ของการอาศัยกันเกิดขึ้น เป็นเหตุเป็นผลสลับไปเป็นลำดับตามปกติคนทั่วไปยึดถือทางศีลธรรม เพื่อ สบายใจอยู่ด้วยความดี ตลอดเวลาที่เหตุปัจจัยของความดียังไม่เปลี่ยนแปลง พอเหตุปัจจัยนั้นเปลี่ยน แปลงหรือว่ามันแสดงความไม่เที่ยง เป็นอนัตตาและเป็นทุกข์ เพราะความยึดถือขึ้นมา ความรู้แก่ศีล ธรรมนั้น ก็ไม่เป็นที่พึ่งได้ จึงต้องหันไปหาเรื่องปรมาตมธรรม เช่นเรื่องปฏิจสมุปบาท เพื่อกำจัดความ รู้สึกเป็นทุกข์ ที่เลื่อนระดับสูงขึ้นไป คือมีใจอยู่เหนือความมีตัวตน หรืออะไรที่เป็นของตน กระทั่ง ความดี ความชั่ว บุญ บาป สุขทุกข์ โดยไม่มีความทุกข์เหลืออยู่เลย

ในสูตรที่เจ็ด นิตานสังยุต อังคุตตรนิกาย ทรงแสดงไว้ว่า “การเข้าถึงปฏิจสมุปบาทหรือ กระแสแห่งอิทัปปัจจยตานั่นไม่ทำให้เกิดความรู้สึกว่ามีตัวเอง หรือผู้อื่นซึ่งเป็นต้นเหตุอันสำคัญที่ทำให้ เกิดปัญหานานาชนิดขึ้น และเบียดเบียนทั้งตัวเองและผู้อื่น ผู้ที่เข้าถึงธรรมในขั้นอิทัปปัจจยตานั่นไม่มี ทางที่เกิดความรู้สึกเป็นตัวตนหรือของตนเสียแล้ว จะมีตัวเองหรือผู้อื่นได้อย่างไรกัน ดังนั้นธรรมข้อนี้ นับว่าเป็นสิ่งสูงสุดในพุทธศาสนา ขนาดที่เรียกว่าผู้ใดเห็นปฏิจสมุปบาท ผู้นั้นเห็นตถาคต”

สำหรับสูตรที่สิบแห่งวัคค์เดียวกันนั้น มีตรัสไว้ชัดและละเอียดออกไปว่า การรู้แจ้ง ปฏิจสมุปบาททำให้เห็นได้ชัดว่า สิ่งที่เรียกว่า ตัวตนนั้นมีได้เคยมีแล้ว มิได้กำลังมีอยู่ หรือจักมีคือ ไม่มีทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ทำให้หมดความสงสัยทั้ง 3 กาล ในเรื่องอันเกี่ยวกับตัวตน จึง ไม่มีปัญหาที่จะต้องถามขึ้นว่า ตายแล้วจะเกิดอีกหรือไม่ ? เพราะที่นี้เดี๋ยวนี้ ก็มีได้มีตัวตนอยู่เลย (พุทธทาสภิกขุ, 2525: 30)

อนัตตากับสัมมาทิฏฐิ

คนโดยทั่วไปแล้ว เมื่อพูดถึงเรื่องอนัตตาก็มักจะพูดในลักษณะสุดโต่ง 2 อย่างคือ พิจารณาจากทัศนะของพวกอุงเฉทวาทซึ่งแปลว่า ความเห็นว่าขาดสูญไป ลัทธินี้เชื่อว่าตัวตนมีอยู่ แต่เมื่อมนุษย์ตายไปแล้ว ตัวตนนั้นก็ขาดสูญหายไป ไม่เที่ยงแท้ถาวร ซึ่งมีอีกลัทธินึ่งที่มีความเห็นตรงกันข้ามคือสัสสตทิฏฐิซึ่งแปลว่า ความเห็นว่าเที่ยง พวกสัสสตวาทเชื่อว่าตัวตนเที่ยงแท้ยั่งยืนตลอดไป แม้บุคคลจะตายไปแล้วก็ตาม ดังเช่นทัศนะของพวกพราหมณ์ในอินเดีย ที่เชื่อว่ามีวิญญาณที่เป็นอมตะ มีการเวียนว่ายตายเกิด

ในทัศนะของพุทธปรัชญาอนัตตาเป็นเรื่องอยู่ระหว่างกลาง ระหว่างความเห็นของพวกอุงเฉททิฏฐิและสัสสตทิฏฐิ ระหว่างความมีตัวตนกับความขาดสูญจากตัวตน อนัตตามีจุดยืนอยู่ระหว่างความมีกับไม่มี ดังในกัจจานโคตรสูตรซึ่งพระมหากัจจานโคตรทูลถามความเห็นที่ถูกต้อง (สัมมาทิฏฐิ) และพระพุทธองค์ตรัสตอบว่า

“ดูกรกัจจานะ โลกนี้โดยมากอิง (ทฤษฎีของตน) ไว้กับภาวะ 2 อย่างคือความมี (อตุติตา) และความไม่มี (นตุติตา) ก็เมื่อบุคคลเห็นความเกิดของโลกตามที่มันเป็นด้วยปัญญาอันชอบ ความไม่มีของโลกก็ไม่มี เมื่อความเห็นความดับของโลกตามที่มันเป็นด้วยปัญญาอันชอบ ความมีอยู่ของโลกก็ไม่มี... ดูกรกัจจานะ ขอว่า “สิ่งทั้งปวงมีอยู่” นี้เป็นที่สุดโต่งข้างหนึ่ง ขอที่ว่า “สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่” นี้ก็เป็นที่สุดโต่งอีกข้างหนึ่ง ตถาคตยอมแสดงธรรมเป็นกลางๆ ไม่เข้าไปติดที่ สุดโต่งทั้งสองนั้น “เพราะอวิชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี ฯลฯ เพราะอวิชาดับไม่เหลือ สังขารจึงดับ ฯลฯ” (ส.นิ. 10/42-43)

โลกทัศน์ของพุทธปรัชญาเกี่ยวกับสิ่งที่มีอยู่อย่างแท้จริงนั้น เป็นภาวะที่สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามเหตุปัจจัยที่สัมพันธ์กัน สิ่งทั้งหลายมีอยู่โดยสัมพันธ์กัน กล่าวคือ นอกเหนือจากความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย สิ่งทั้งหลายก็ไม่มีอยู่ อนัตตาอธิบายโดยใช้หลักปฏิจสมุปบาท ความเป็นอนัตตาของสังขตธรรมก็คือ ความเป็นกระแสสัมพันธ์ระหว่างเหตุปัจจัยของสังขตธรรมทั้งหลาย (วิสิทธิ วิลยวงศ์, 2533:80)

พุทธทาสภิกขุได้แบ่งสัมมาทิฏฐิออกเป็น 3 ระดับ คือ

1. สัมมาทิฏฐิขั้นแรก ทำให้เกิดความเข้าใจที่ถูกต้องในการแสวงหาประโยชน์ในโลกนี้ ทำให้มีความรู้ความชาญฉลาด ความขยันขันแข็งในการกระทำให้ได้มาซึ่งทรัพย์ ชื่อเสียง และกัลยาณมิตร อันเป็นความเจริญอย่างวิสัยโลก ตลอดจนความเข้าใจอันถูกต้องที่สูงขึ้นไปในประเด็นที่ว่ามนุษย์มิได้มีแต่เรื่องทางกายเพียงประการเดียว ทว่ามีเรื่องทางจิตที่ต้องสนใจอีกด้วย ซึ่งสำคัญกว่าความสุขทางกาย ผู้มีสัมมาทิฏฐิในขั้นนี้จะมีความสนใจในธรรมศาสนา วิตถวาอาราม จนกลายเป็นชาววัดในที่สุด กล่าวได้อีกนัยหนึ่งว่า ทำให้ชาวโลกเกิดความสนใจในทางธรรมเป็นครั้งแรก

2. สัมมาทิฏฐิขั้นกลาง ทำให้รู้เรื่องประโยชน์ที่สูงขึ้นไปกว่าประโยชน์ในโลกนี้ คือ ประโยชน์ตามทางธรรมะ หรือประโยชน์เกี่ยวกับโลกอื่นที่สูงขึ้นไป ทำให้คนกล้า เสียดละประโยชน์ในโลกนี้ เพื่อเอาประโยชน์ในโลกที่คิดว่าในปรโลกหรือโลกหน้า หากเรารู้จักสละความสุขทางกาย สัมผัสเพื่อสัมผัสความสุขทางใจ นั่นคือบุคคลที่มีสัมมาทิฏฐิในขั้นกลางจะมีความเข้าใจอันถูกต้องที่จะให้ได้รับผลที่สูงขึ้นไปจนมีความสุขทางใจเป็นเบื้องแรกเมื่อได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับธรรมะทำให้มีความรู้ เรื่องทาน ศีล บุญกุศล สูงขึ้นตามลำดับจนรู้จักทำให้เกิดสิ่งดีที่นำมาซึ่งความสุขใจที่ยิ่งไปกว่าทรัพย์สิน ชื่อเสียง และมิตรภาพ

3. สัมมาทิฏฐิขั้นสูงสุด ทำให้รู้เรื่องอยู่เหนือโลกหรือข้ามพ้นจากโลก หรือเหนือผลประโยชน์ทั้งหลายเพราะไม่ต้องการประโยชน์อันใดจึงพ้นจากอำนาจบีบบังคับของสิ่งทั้งปวง เป็นความสงบสูงสุดคือนิพพาน เรียกสัมมาทิฏฐินี้ว่าเป็นสัมมาทิฏฐิของพระอริยเจ้า ปราศจากอาสวะเป็นองค์แห่งมรรค คือ ปัญญาที่ทำลายอวิชชาให้สูญสิ้นไป หมดยุบาทานในตัวคน เห็นแล้วในไตรลักษณ์ พ้นทุกข์ได้โดยสิ้นเชิง

หลักปฏิจสมุปปาตของท่านพุทธทาสภิกขุจัดอยู่ในสัมมาทิฏฐิขั้นสูงสุด เพราะคนที่เข้าใจว่า ปฏิจสมุปปาตเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดดับสืบต่อกันไปอย่างต่อเนื่องในทุกขณะจะเห็นได้ว่า ไม่มีสิ่งใดคงที่เป็นตัวยืนโรงที่ไม่เปลี่ยนแปลงที่เรียกว่าอัตตาได้ ความรู้สักว่ามีอัตรานั้นเกิดขึ้น เพราะการยึดมั่นหรือบัญญัติของมนุษย์ อัตรานี้ไม่ได้มีอยู่จริงโดยตัวของมันเอง และเมื่อมนุษย์สร้างอัตรานั้นมากก็เป็นเหตุสำคัญที่จะทำให้มนุษย์มีความทุกข์เรื่อยไป หากมีความเข้าใจนัตตาอย่างถูกต้อง กระฉ่างชัด จะทำให้ดับทุกข์ได้ เพราะทุกข์เกิดจากความยึดมั่นในอัตรานี้ หากรู้แจ้งในปฏิจสมุปปาตที่เกิดดับอยู่ทุกขณะจิต คลายอวิชชา ตัณหา อุบาทาน อันสอดคล้องกับหลักนัตตาในพุทธศาสนา ซึ่งก็จะทำให้บรรลุดุจหมายสูงสุดคือนิพพานได้ในที่สุด

สรุปความได้ว่า พุทธปรัชญาไม่ยอมรับว่ามีอัตรานี้ในระดับปรมาณู โดยการตรวจสอบจากลักษณะต่างๆ ของสิ่งทั้งหลาย รวมทั้งธรรมชาติของมนุษย์ก็ไม่พบว่ามီးอะไรที่พอจะเรียกได้ว่าเป็นอัตรานี้ และพุทธปรัชญายอมรับว่า ทุกสิ่งเป็นอนัตตา เพราะทุกสิ่งมีอยู่โดยสัมพันธ์กันตามเหตุปัจจัย ไม่มีอะไรอยู่โดยเอกเทศ คงอยู่ชั่ววินาที ไม่เปลี่ยนแปลง

ปฏิจสมุปปาต ความสำคัญของเรื่องนี้ ที่สังเกตได้จากพุทธภาษิตทั้งสิ้นก็คือ มุ่งหมายจะขจัดความเห็นผิด สำคัญผิดว่ามีตัวตน สัตว์ บุคคล ตามที่เราารู้สึกกันได้เองตามสัญชาตญาณ หรือที่ยิ่งไปกว่านั้นอีกก็คือ มุ่งแสดงให้เห็นว่า ไม่มีดี ไม่มีชั่ว ไม่มีบุญ ไม่มีบาป และอื่นๆ ที่เป็นคู่ตรงข้าม เพราะนั่นมนุษย์บัญญัติขึ้นมาเอง ตามความรู้สึกของมนุษย์ โดยที่แท้แล้วทั้งหมดทุกๆ คู่ ล้วนเป็นเพียงกระแสแห่งปฏิจสมุปปาตเสมอกันหมด แม้ที่สุดแล้วแต่ปัญหาที่ว่า คนตายแล้วเกิดหรือไม่เกิดก็จะหมดไปทันที ถ้าเข้าใจเรื่องปฏิจสมุปปาต แล้วก็ไปสมมุติหรือบัญญัติเอาวาระขณะนั้นเรียกชื่ออย่าง

นั้นๆ แล้วยังรู้สึกยึดมั่นถือมั่น จนรู้สึกรัก โกรธเกลียดกลัว เหว้า ฯลฯ ไปตามความเขลาของบุคคลผู้ไม่รู้เรื่อง ปฏิเสธสมุปบาทนี้เท่านั้น

สิ่งที่ต้องเข้าใจให้ชัดเจนยังมีอีกว่า เรื่องปฏิเสธสมุปบาทนี้ เมื่อยังไม่ได้ปฏิบัติจนถึงที่สุดยังเป็นการศึกษาให้เข้าใจอยู่ เรื่องนี้ก็จะปรากฏเป็นเรื่องปรัชญา

ปฏิเสธสมุปบาท กล่าวได้ว่าเป็นเรื่องหัวใจของพุทธศาสนาที่สุด แต่ถูกมองข้ามที่สุด ราวจะว่าไม่สำคัญ หรือไม่ได้มีอยู่ในพระบาลี สังเกตได้ว่า เป็นด้วยเหตุ 2 ประการคือ 1. เข้าใจได้ลำบาก 2. มักถูกห้ามกันเสียว่า อย่าไปศึกษาเลขสูงเกินไป เช่นเดียวกับเรื่องสุญญตา แต่โดยที่แท้แล้ว เป็นเรื่องที่มีอยู่ในชีวิตประจำวันของคนทุกคน ไม่ว่าจะมองกันที่ส่วนใหญ่ของคน ของการเคลื่อนไหวของคน ของเรื่องที่เกิดขึ้นแก่ทุกคน ไม่ว่าจะที่ไหน เวลาใด แก่ใครก็ตาม เป็นเรื่องปฏิเสธสมุปบาททั้งนั้น

ปฏิเสธสมุปบาทอาจสรุปได้ว่า สิ่งทั้งหลายเป็นไปตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติอย่างนี้ๆ มันเป็นตัวธรรมชาติที่เป็นไปตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติอย่างนี้ๆ ไม่ขึ้นอยู่กับสิ่งใด นอกจากเหตุและผลของมันเอง

ทัศนะเรื่องอัตตา

หมวดธรรมสำคัญๆ ในพุทธศาสนา เช่น อริยสัจจ์ มรรคมืองค์แปด ไตรสิกขา ไตรลักษณ์ และปฏิเสธสมุปบาท เป็นต้นนั้น ธรรมะเหล่านี้พุทธทาสภิกขุ เห็นว่า ถูกมองและตีความกันไปคนละแง่คนละมุม ไม่ลงรอยกัน จนกระทั่งพุทธบริษัทไม่รู้อะไรจะศึกษาเรื่องอะไรดี ทั้งนี้เพราะล้วนแต่ไม่รู้ตัวเองกำลังเป็นอะไร กำลังต้องการอะไร และจะไปทางไหน ล้วนแต่เป็นเรื่องที่ดูสลับไปหมด (พุทธทาสภิกขุ, 2504 : 64) การที่ธรรมะบางหมวดเป็นถ้อยคำที่เข้าใจไม่ได้ เพราะเหตุว่าได้ตีเอาความหมายของคำนั้นๆ ผิดไปจากพุทธประสงค์เดิม เลยกลายเป็นสิ่งที่ค้ำกันอยู่ในตัวเอง ประกอบกับ มีผู้เขียนคำอธิบายเพิ่มเติมมากขึ้น แต่ยิ่งผิดไกลออกไปทุกที โดยหลงคิดว่ายิ่งยาก ยิ่งเข้าใจได้ยากนั้นแหละดี หรือยิ่งเป็นหลักสำคัญของพุทธศาสนา ดังเช่นเรื่องปฏิเสธสมุปบาท อนัตตา ที่ได้มีผู้พยายามศึกษาและตีความกันมากมาย ด้วยลักษณะที่ลึกซึ้งเข้าใจยาก แต่ในที่สุดก็ไม่เกิดประโยชน์ในการใช้เป็นหลักปฏิบัติให้สำเร็จประโยชน์ตรงตามพุทธประสงค์เดิม

เมื่อเป็นเช่นนี้ท่านพุทธทาส จึงศึกษาตีความ ดัดแปลงการใช้ถ้อยคำเป็นต้น ให้เป็นคำธรรมดาสามัญที่อาจจะเข้าใจได้ทันทีสำหรับคนทั่วไป แต่ความหมายหรือเนื้อความนั้นยังคงเดิม เช่นที่ปรากฏในพระไตรปิฎก และสามารถใช้เป็นหลักปฏิบัติได้ทันทีไม่ยุ่งยาก หลักธรรมสำคัญที่เกี่ยวกับหลักอนัตตาที่ควรจะศึกษาคือเรื่อง ตัวกู ของกู (อนัตตา) เป็นคำภาษาไทยที่มีความหมายอยู่ในตัวเอง ตรงกับภาษาบาลีว่า อหังการ และ มมังการ ซึ่งพุทธทาสภิกขุศึกษาในแง่ของความทุกข์ และความดับทุกข์ พิจารณาว่า ตัวกู-ของกู นี้ทำให้เกิดทุกข์ขึ้นมาได้อย่างไร แล้วเราจะจัดการกับมันอย่างไร

อิตตาหรือตัวกู เป็นเรื่องของนามธรรมเป็นเพียงความรู้สึกทางจิต หรือภาวะทางจิตอย่างใดอย่างหนึ่ง ในทางพุทธศาสนาเรียกว่า เจตสิก เป็นกิเลสที่เกิดขึ้นครอบงำจิต พุทธทาสภิกขุกล่าวว่า เมื่อจิตถูกเจตสิกชนิดใดปรุงแต่งหรือครอบงำแล้ว จิตก็เปลี่ยนรูปไปตามลักษณะของเจตสิกนั้นๆ เหมือนอย่างว่าลิงตัวหนึ่ง เราจะแต่งตัวให้มันด้วยเครื่องแต่งตัวแบบไหน ก็ดูเป็นลิงแบบนั้น เช่นเป็นลิงฝรั่งหรือลิงจีนไปทันที (พุทธทาสภิกขุ, 2504 : 75) เพราะฉะนั้นคำว่า ตัวกู ของกู ในที่นี้จึงหมายถึงจิตที่กำลังถูกครอบงำอยู่ด้วย อหังการ หรือ มมังการ หรือ Egoism นั่นเอง เป็นความรู้สึกที่เห็นแก่ตัวและกำลังดิ้นรนทุกอย่างเพื่อจะทำตามนั้น โดยไม่คำนึงถึงศีลธรรม หรือความรู้สึกผิดชอบชั่วดีใดๆ

เมื่อกกล่าวให้แคบเข้ามา สิ่งที่เราเรียกว่า ตัวกู ของกู นี้เรียกเป็นภาษาบาลีว่า “อุปาทาน” คำนี้แปลว่าความยึดมั่นถือมั่น เป็นความยึดมั่นถือมั่นทางจิตใจ ยึดมั่นในสิ่งใดสิ่งหนึ่งว่าเป็นตัวกู ของกู เช่นยึดมั่นในเบญจขันธ์ว่า เป็นตัวกู ของกู และยึดมั่นสิ่งที่ถูกใจที่เกี่ยวข้องด้วยว่า ของกู อุปาทานเป็นตัวเหตุแห่งทุกข์ มีกล่าวในพุทธภาษิตว่า

“เมื่อกกล่าวโดยสรุปแล้ว เบญจขันธ์ที่ประกอบอยู่ด้วยอุปาทานนั้นแหละเป็นตัวทุกข์” แสดงอาการที่ทนได้ยากแก่บุคคลนั้น และแสดงอาการที่น่าเกลียดน่าแถมระอาแก่บุคคลที่ได้พบเห็นทั่วไป ตัวอย่างเช่น เบญจขันธ์ของบุคคลธรรมดาสามัญในขณะที่ไม่ถูกอุปาทานว่า ตัวกู ของกู เข้าสิง ก็ไม่เป็นทุกข์ แม้ว่าจะกำลังได้รับความทุกข์ทรมานอยู่ ถ้าอุปาทานว่าตัวกู ของกู ไม่เกิด ความทุกข์ก็ไม่มี แต่ในทางตรงกันข้ามหากว่าร่างกาย จิตใจ ของเราไม่ถูกเบียดเบียนเลย แต่เขาเกิดมีความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใดสิ่งหนึ่งขึ้นมา อาการแห่งความทุกข์ก็ปรากฏออกมาทันที ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่า ต้องมีตัวกู ของกู หรืออุปาทาน เข้าไปเกี่ยวข้องกับด้วยเสมอ ความทุกข์จึงจะเกิดขึ้นได้

จิตใจที่มีกิเลสครอบงำอยู่ จิตนั้นก็เศร้าหมองไม่เป็นอิสระ คือไม่หลุดพ้นจากการครอบงำของสิ่งที่เป็นความเศร้าหมอง คือ อุปาทานว่า ตัวกู ของกู มีพุทธภาษิตกล่าวไว้ว่า

“สัตว์ทั้งหลายย่อมหลุดพ้นได้ เพราะไม่ยึดมั่นถือมั่นด้วยอุปาทาน”

ถ้ายังมีอุปาทาน ก็ยังไม่พ้น บ่วงของความทุกข์ สิ่งที่เราเรียกว่าตัวกู ของกู คือบ่วงทุกข์ ที่คล้องหรือร้อยรัดผูกพันสัตว์ทั้งหลายอยู่ เราต้องตัดบ่วงนี้ให้ได้แล้วความทุกข์จะหมดไป

สภาพเดิมแท้ของจิตนั้น ไม่ได้รู้สึกตัว ตัวกู ของกู แต่ถูกสิ่งแวดลอมปรุงแต่งและหลงไปตามสิ่งที่ปรุงแต่งนั้น ความเป็นตัวกู ของกู หรืออิตตาก็ค่อย ๆ เกิดขึ้น

ความหมายของอิตตา ตามที่พุทธทาสภิกขุได้รวบรวมไว้มี 3 ประการ คือ

1. อิตตา เป็นตัวตน เป็นวิญญาณทองเที่ยว ตามที่พวกพราหมณ์สอนอิตตา เรียกอีกอย่างว่าอาตมัน คือ วิญญาณทองเที่ยว ดายเกิด ดายเกิด

2. อิตตา ที่หมายถึง ตามกฎหมายที่สมมติกันในโลกนี้ นี้ของคนนั้น นี้ของคนนี้ นี้ชื่อนั้น นี้ชื่อนี้ สิ่งต่างๆ ล้วนสมมติขึ้น

3. อัตตา แปลว่า เอง ไม่ใช่คนอื่น ทำเอง ตนเอง เป็นที่พึ่งแก่ตนเอง

(พุทธทาสภิกขุ - ปัญญานันทะ , มปป : 28)

อัตตาที่ให้โทษก็คือว่า ตัวกู ของกู เข้าใจเอาเป็นตัวกู ของกู ผลเสียของการยึดมั่นถือมั่นในอัตตา ทำให้เกิดความเข้าใจผิด มองสิ่งต่างๆ อย่างผิดๆ ยึดเป็นอนความเป็นจริงจากที่มันเป็น เพราะเรามองโลกโดยให้ค่าให้ความสำคัญตามที่เราร้องการ อัตตาเป็นภาพลวงตา เป็นมายาที่มนุษย์สร้างขึ้นปิดบังความเป็นจริงตามธรรมชาติ คือลักษณะไม่เที่ยง เปลี่ยนแปลง เป็นทุกข์ทนได้ยาก และไม่ควรที่จะเข้าไปยึดถือว่าเป็นตัวเป็นคน แต่ที่มนุษย์ต้องการคือ ความเที่ยงแท้คงทน ไม่เปลี่ยนแปลง แล้วเกิดอุปาทานในสิ่งเหล่านั้น ความทุกข์จึงเกิดขึ้น คราบใดที่มีอวิชชาเข้าครอบงำ อุปาทานก็เกิดขึ้นได้ง่ายและเสมอๆ นอกจากนี้แล้วเมื่อมีอุปาทานในสิ่งต่างๆ เช่น อุปาทานในเบญจขันธ์ เป็นต้นนั้น ก่อให้เกิดความเห็นแก่ตัวขึ้นมาได้ พอเห็นแก่ตัวแล้ว ก็เลศทุกขนิคก็เกิดขึ้นได้ ก็เลศมันกัดเจ้าของจนร้อนเป็นไฟ ความเห็นแก่ตัวทำให้จิตใจคับแคบ ไม่นึกถึงผู้อื่น ไม่เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีแต่คอยจะเอาเปรียบผู้อื่น ไม่เห็นแก่ความถูกต้อง อัตตาตัวนี้เกิดจากอวิชชา กลายเป็นกิเลส และเป็นต้นเหตุให้เห็นแก่ตัว ถ้าไม่มีอัตตา ก็ไม่มีที่ตั้งแห่งความเห็นแก่ตัว ปัญหาต่างๆ นั้นมาจากสาเหตุของความเห็นแก่ตัวทั้งสิ้น โลกยังเจริญยังเห็นแก่ตัว เพราะมีปัจจัยที่ทำให้เห็นแก่ตัวมากขึ้น เพียงแค่ความเห็นแก่ตัวเพียงอย่างเดียว ก่อให้เกิดปัญหาได้มากมายดังที่ปรากฏในปัจจุบันนี้ ดังนั้นจึงควรศึกษาหลักคำสอนของพุทธศาสนาเพื่อจัดความเห็นแก่ตัวนี้ออกไปให้หมด เพื่อประโยชน์สุขทั้งแก่ตนเองและส่วนรวม โดยต้องยึดหลักว่า ไม่ยึดมั่นถือมั่นในตัวตน ไม่มีตัวตนที่แท้จริง ทุกสิ่งเป็นไปตามกระบวนการแห่งเหตุและผล เป็นกระแสแห่งการปรุงแต่งที่เราเรียกว่าสังขาร จะยึดในสังขารว่าเป็นตัวตนไม่ได้ “ธรรมประเภทสังขารก็ดี มันไม่มาตามใจเราก็ไม่ใช่ตัว ธรรมประเภทวิสังขารหรืออสังขตะก็ดีมันไม่มาตามใจเรา ฉะนั้นจึงไม่มีตัว ที่จะเจรจาทกลงต่อรองต้องการอะไรกันได้” (พุทธทาสภิกขุ, มปป : 110)

อนัตตา

เราได้ทราบลักษณะความเป็นอัตตา ในที่สนะของท่านพุทธทาสมาแล้วว่ามีลักษณะอย่างไร ลำดับต่อไปจะพิจารณาถึงความเป็นอนัตตาดูบ้างว่า อนัตตานั้นท่านพุทธทาสกล่าวไว้ว่าอย่างไร มีลักษณะอย่างไร เป็นแบบที่สนะของฝ่ายสัสตศกัทธิ หรือเป็นแบบฝ่าย อุจเจตทิกัทธิ หรือมีใช่ทั้งสองแบบแต่เป็นแบบของพุทธศาสนาโดยเฉพาะ

ตัวกู ของกู นั้นพุทธทาสภิกขุกล่าวไว้ว่า “เป็นสิ่งที่มิได้มีอยู่จริงแต่จิตมันปรุงความคิดว่าตัวตนขึ้นมาด้วยจิต จิตมันก็รู้สึกอย่างนั้น มันก็เลยมีตัวตนขึ้นมาสำหรับจิตนั้น ตัวตนเป็นสิ่งที่มิได้มีอยู่จริง โดยธรรมชาติ” (พุทธทาสภิกขุ, 2528, 4) แต่กลายเป็นสิ่งที่มีอยู่จริง ก็เพราะจิตคิดว่ามันมีอยู่ทุกอย่างสำเร็จด้วยการปรุงแต่งของจิต จนกลายเป็นความรู้สึกยินดี ยินร้าย และในที่สุดก็เกิดตัวตนผู้

ยินดียินร้ายขึ้นมา ทั้งที่ในความเป็นจริงตามหลักพุทธศาสนา สรรพสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ตามธรรมชาติ นั้น หาได้มีตัวตนไม่ ไม่ใช่ตัวตน ไม่ใช่ของตน แต่เกิดความรู้สึกเป็นตน ของตนขึ้นมาในขณะที่มี อวิชชา คือปราศจากความรู้อันถูกต้อง

ลองหันมาพิจารณากันในส่วนที่เป็นคน นับว่าประกอบด้วยกายกับจิตนั้นก็หาความเป็นตัวตน ไม่ได้ ที่ว่าร่างกายก็ไม่ใช่ตัวตน ระบบประสาทก็ไม่ใช่ตัวตน ความรู้สึกต่างๆ ก็ไม่ใช่ตัวตน จิตหรือเจตสิกก็ไม่ใช่ตัวตน เป็นเพียงสิ่งที่รวมตัวกันขึ้นและดำเนินไปตามกฎธรรมชาติ เมื่อมีเหตุปัจจัยให้เกิดขึ้นก็เกิดขึ้นพอเหตุปัจจัยสลาย ความเป็นคนก็สลายตามไปด้วย ถ้าเป็นอัตตา ดังในทัศนะของพวกเขา พรหมณ์หรือฮินดู ก็ต้องคงที่ไม่เปลี่ยนแปลง เป็นอมตะ แต่พอใช้หลักพุทธปรัชญาพิจารณาในความเป็นตัวตนนี้แล้ว หาเป็นเช่นนั้นไม่ มีแต่ความเปลี่ยนแปลง แปรสภาพอยู่ตลอดเวลา และเมื่อใดก็ตาม เกิดอวิชชาหลงเข้าไปยึดถือในอัตตาเข้าเมื่อไร เกิดยินดียินร้ายในอะไรเข้า ตัวตนก็เกิดขึ้นมา มีอะไรเป็นตัวตน ของตน ก็จะมี ความทุกข์เพราะเหตุ นั้น เช่น มีความทุกข์เพราะเอาความแก่ ความเจ็บ ความตาย มาเป็นของตนไม่ปล่อยให้ความแก่ ความเจ็บ ความตาย เป็นของธรรมชาติ ชีวิตการศึกษา เป็นของนักเรียน การสอบไล่เป็นเรื่องปกติ ถ้าสอบไล่ได้ ก็มีเหตุเพราะความขยัน ตั้งใจเรียน เตรียมตัวก่อนสอบ และถ้าสอบตกก็มีเหตุอีกอาจเป็นเพราะไม่อ่านหนังสือ ไม่สนใจการเรียน เทียวเตร่เสีย เพลิดเพลินจนลืมการสอบ การสอบได้หรือสอบตกล้วนต้องมีสาเหตุ ฉะนั้นไม่ควรที่จะดีใจหรือเสียใจ จนเกินเหตุ ถ้าเราตั้งใจเรียนให้ตัวอย่างยิ่ง ด้วยสติปัญญา สักวันหนึ่งก็จะจบการศึกษาอย่างแน่นอน ไม่มีใครที่จะมีความทุกข์อยู่ตลอดเวลา ต้องมีความสุขบ้างเกิดขึ้นสลับกันไป เพียงแต่ต้องรู้จักชีวิต รู้จัก ความทุกข์ เมื่อมีทุกข์ก็ต้องมีวิธีการดับทุกข์ และรู้ว่าชีวิตนี้และสรรพสิ่งทั้งหลาย เป็นอนัตตา ไม่ใช่ ตัวไม่ใช่ตน ไม่ควรเข้าไปยึดเอาถือเอาว่าเป็นตัวตน เป็นของตน เพราะไม่มีใครสามารถที่จะยึดในสิ่ง ที่เปลี่ยนแปลง ไม่ให้เปลี่ยนแปลง จนมีความสุขสูงสุด มีแต่ต้องเรียนรู้หลักพุทธปรัชญา แล้วนำมา ปฏิบัติอย่างถูกวิธี พิจารณาจนรู้สึกว่ามีอะไรที่น่ายึดถือ ไม่มีอะไรที่น่าอยากนำมาปรารถนา พุทธทาส- ภิกขุสรุปไว้สั้นๆ ว่า “ไม่มีอะไรที่น่าเอา ไม่มีอะไรที่น่าเป็น” (พุทธทาสภิกขุ, 2533, 33) เห็นและ เข้าใจในสิ่งต่างๆ ว่าเป็นความหลอกลวง เป็นมายา ส่วนคนที่ท่องบ่นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อยู่ทั้งเช้า กลางวัน เย็น ไม่อาจเห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาได้ เพราะไม่ใช่เป็นวิสัยที่จะเห็นได้ด้วยการฟัง ด้วยการท่อง หรือแม้ด้วยการค้ำนึ่งค้ำนวด ตามหลักเหตุผล แต่อาศัยการที่ได้กระทบกันจริงๆ และได้เกิด ผลเป็นความรู้สึกแก่จิตใจขึ้นมาจริงๆ จนเกิดเป็นความเบื่อหน่าย คลายกำหนด ความสลัดสังเวชฺฐูร้งเห็นจริงในอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

วิเคราะห์เปรียบเทียบ

ผู้วิจัย ได้เสนอหลักธรรมสำคัญที่เกี่ยวกับหลักอนัตตาทั้งในทัศนะของพุทธปรัชญา และพุทธทาสภิกขุ มาแล้วในบทข้างต้นที่ผ่านมา เป็นการชี้ให้เห็นความสำคัญว่าในพุทธศาสนานั้นมีหลักคำสอนที่เน้นเรื่องความเป็นอนัตตา แม้ว่าจะมีคำสอนเรื่องอัตตาท้ายด้วยก็ตาม ซึ่งทำให้ดูเหมือนว่าพระพุทธองค์มีคำสอนที่ขัดแย้งกัน และผลจากการวิจัยพบว่า ในพุทธศาสนามีคำสอนเรื่องอัตตาทปรากฏอยู่จริง ขอมรับว่ามีอัตตาและอาศัยอัตตาเพื่อบรรลุความสุขที่แท้จริง แต่ก็เป็นขอมรับในขั้นสมมติเท่านั้น เหตุที่ต้องขอมรับเรื่องดังกล่าว เพราะในแต่ละคนนั้นมีระดับสติปัญญาที่ต่างกัน การจะใช้อุบายเดียวกันกับทุกคนจึงเป็นไปได้ยาก สำหรับคนธรรมดาทั่วไปที่มีกิเลสหนาแน่นในอัตตา และต้องการมีความสุขหรือพ้นจากทุกข์ เพื่อให้สามารถดำเนินชีวิตต่อไปในสังคมได้ พระพุทธองค์จึงอาศัยการสอนศีลธรรม เป็นหลักปฏิบัติในขั้นต้น เมื่อทำตามหลักศีลธรรมนี้ได้ ก็ค่อยๆ เรียนรู้หลักศีลธรรมขั้นสูงต่อไป จนกระทั่งถึงเรื่องที่เป็นนามธรรม และบรรลุนิพพาน หลุดพ้นจากทุกข์ทั้งหลายทั้งปวง เรียกว่าเริ่มต้นการสอนจากสิ่งที่เป็นรูปธรรม สอนแบบมีตัวตน เพื่อไปสู่ความเป็นนามธรรม ปราศจากตัวตน คือความเป็นอนัตตา ในขั้นปรมาัตถธรรม

การยึดมั่นถือมั่นในอัตตา ตัวตนนั้นไม่สามารถที่จะพบกับความสุขสูงสุดได้ และจุดมุ่งหมายคำสอนของพุทธศาสนา เพื่อบรรลุความเป็นความสุขหรือการบรรลุนิพพาน มีชีวิตอยู่โดยปราศจากความทุกข์

ประเด็นสำคัญอีกประเด็นหนึ่งที่ผู้วิจัยทำการศึกษาเปรียบเทียบ คือในเรื่องหลักธรรมสำคัญตามที่ได้ศึกษาค้นคว้าในงานวิจัยนี้ได้แก่ ขันธ์ 5 ไตรลักษณ์และปฏิจกสมุปบาทนั้น ระหว่างทัศนะของพุทธปรัชญา และพุทธทาสภิกขุ พบว่า การอธิบาย ตีความของท่านพุทธทาสภิกขุ ยังคงขึ้นอยู่กับหลักของพุทธศาสนาเดิมตามที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก หากจะมีข้อแตกต่างกันบ้างเช่นในเรื่องของภาษา ในพระไตรปิฎกต้นฉบับเดิมเป็นภาษาบาลี และได้มีผู้มีความรู้แปลเป็นภาษาไทย แต่คำพิงภูมิปัญญาของคนธรรมดาทั่วไปอ่านแล้วก็ยังยากที่จะเข้าใจได้ ส่วนท่านพุทธทาสท่านได้ศึกษาค้นคว้าหลักธรรมสำคัญต่างๆ จากคัมภีร์ต้นฉบับ แล้วตี้อออกมาเป็นภาษาที่คนธรรมดาทั่วไปเข้าใจง่าย แม้ท่านจะแบ่งภาษาออกเป็น 2 ระดับ คือ ภาษาคน กับภาษาธรรม ภาษาต่างระดับกันก็เหมาะกับคนแต่ละคน ทำให้ข้อจำกัดในการศึกษาและเรียนรู้พุทธศาสนาลดน้อยลงไป ถ้อยคำในคำสอนของท่านพุทธทาส แต่ละคำที่ตี้อออกมานั้นมีความหมายชัดเจนในตัวเอง ฟังหรืออ่านแล้วไม่ต้องตีความให้ยุ่งยากอีก ท่านไม่เห็นด้วยกับความคิดของผู้หลายท่านที่ว่า คำสอนของศาสนาเป็นสิ่งที่ยุ่งยากยิ่งดี ยิ่งเข้าใจยากยิ่งดีคุณศรัทธา ท่านพุทธทาสพยายามทำเรื่องยากให้กลายเป็นเรื่องง่าย เช่นคำว่า อัตตา ได้ฟังแล้วก็ยังไม่รู้ว่าแปลว่าอะไร แต่พอเอ่ยว่า ตัวกู ของกู เราจะร้องอ้อทันที เห็นภาพพจน์ได้ง่าย การยกตัวอย่างประกอบคำสอนก็เช่นกัน ท่านมักจะยกตัวอย่างง่ายๆ เรื่องใกล้ๆ ตัว ทั้งนี้ทั้งนั้นการอธิบาย

เนื้อหาหลักเพื่อนำไปสู่อนัตตาก็ยังเป็นแนวเดียวกัน คือเริ่มจากอธิบายอัตตา หรือตัวกู ของกู ที่มี
 ความเกี่ยวข้องกับควยอวิชา คัมภีร์ อุปาทาน แล้วปฏิเสธอัตตา โดยให้เหตุผลว่า เพราะสรรพสิ่งเป็น
 ไปตามกระแสของเหตุปัจจัย เกิดดับต่อเนื่องกันไป หากความคงที่แน่นอนอะไรไม่ได้ และสรรพสิ่ง
 ล้วนเป็นอนัตตา คือความไม่ใช่ตัว ไม่ใช่ตน